
Fordíthatjuk-e Richard Coeur-de-Lion-t Hódító Vilmosnak?

HELTAI PÁL

Elég nehéz megmondani, hogy manapság az iskolai nyelvoktatás során a tanulók sokat vagy keveset fordítanak. Egyesek szerint túl sokat, mások szerint túl keveset. A szélsőséges modernista fordításellenes kommunikatív élharcosok mögött csendben, masszívan tartja magát a gyakran tankönyvek által is erősített fordítási hagyomány. Az előbbiek úgy gondolják, hogy a fordítás a legkisebb mennyiségben is túl sok, és a fordítást lehetőleg teljesen száműzni kellene az iskolai nyelvoktatásból. Mások arra mutatnak rá, hogy az állami nyelvizsgákon a tanulóknak legtöbbször éppen a fordítással gyűlik meg a baja. Hogyan mondhatnánk akkor, hogy túl sokat fordítanak? Sokat fordítunk a nyelvórán vagy éppen-hogy túl keveset? Ha igaz, hogy az iskolai nyelvoktatás során még mindig túlzott szerepet kap a fordítás, akkor miért az eredménytelenség? És ha a nyelvizsgán vagy egyéb vizsgákon a fordítás a tanulók gyenge pontja, nem a rendszer-e a hibás? Egyáltalán, kell-e fordítanunk, és ha igen, miért? Csak a Rigó utca miatt? Indokolja-e valami egyéb is a fordítást az iskolai gyakorlatban? Van-e haszna a fordítási gyakorlatoknak a nyelvtudás fejlesztésében? Használható-e a fordítás a nyelvtudás, ill. egyes készségek szintjének mérésére? Tanítható-e a fordítás, és ha igen, hogyan, milyen gyakorlatokkal? Ezek azok a kérdések, amelyekről változó hevességgel folyik a vita azóta, hogy a kommunikatív nyelvoktatás a legtöbb iskolában – legalábbis a retorika szintjén – túlsúlyra jutott a hagyományos nyelvtani-fordító módszerrel szemben. Ezeket a kérdéseket vizsgálom a jelen tanulmányban. Bár nem vagyok a végső igazságok birtokában, remélem, hogy eszmefuttatásom hozzájárul néhány probléma tisztázásához. A legelső az, hogy mit értünk fordításon.

A fordítás fajtái

A jelen tanulmány céljai nem igénylik, hogy elméleti meghatározást adjunk a fordításról, azt azonban mindenképpen tisztáznunk kell, hogy amikor fordításról beszélünk, mi-féle fordításra gondolunk. A tapasztalat azt mutatja, hogy a *fordítás* kifejezést nem mindig ugyanabban az értelemben használjuk. A sok vita és félreértés egyik forrása éppen az, hogy túlságosan is gyakran elfelejtkezünk a fordítás sokféleségéről. Ezért aligha ésszerű a fordítást általában hasznos, vagy általában haszontalan módszernek ítélni. A teljesség igénye nélkül tekintsük át a fordítás leggyakoribb változatait.

A fordítás célja és címzettje szerint a fordítás lehet valódi fordítás és tanfordítás. Az utóbbi lehet gyakorló fordítás és vizsgafordítás. A valódi fordítás címzettje az, aki eredetiben nem érti a szöveget; a fordítás célja ilyenkor, természetesen, információk közvetítése. A gyakorló fordítás célja ezzel szemben bizonyos nyelvi elemek gyakoroltatása és bizonyos készségek fejlesztése; a vizsgafordítás célja annak ellenőrzése, hogy a fordító

(ebben az esetben a nyelvtanuló) rendelkezik-e bizonyos nyelvi ismeretekkel, illetve készségekkel.

Mellékesen jegyezzük meg, hogy a tanfordítás kifejezés kissé pejoratív hangzású, ezért nem árt emlékeznünk arra, hogy a valódi fordítás és a tanfordítás a valóságban nem válik el élesen egymástól. Potenciálisan a gyakorló fordításnak is van címzettje és célja (fordíthat például valaki elsősorban gyakorlás céljából, de azzal a tudattal vagy szándékkal, hogy ha jól sikerül a fordítás, akkor valamilyen formában közzé teszi: elküldi egy újságnak, kiteszi a faliújságra, megmutatja a barátainak, stb.), míg a valódi fordítás esetében sem mindig teljesülnek a fordítás ideális feltételei (gyakran nem tudjuk, kinek fordítunk). Kicsit hasonló a helyzet az autóvezetéshez: a tanuló autóvezetőnek általában más a célja, mint a jogosítvánnyal rendelkezőnek (a tanuló vezető általában nem megy sehová, csak gyakorolja a vezetést), de ez a különbség semlegesíthető (vezetés közben elmegy kenyeret venni). A céltól és a címzettől eltekintve pedig a valódi és a tan-tevékenység igen hasonló: a legalapvetőbb hasonlóság az, hogy azonos szabályok vonatkoznak mindkét tevékenységre (legfeljebb a szabályok betartását nem a vizsgabiztos, hanem a rendőr minősíti).

A fordítás iránya szerint megkülönböztetünk anyanyelvre és idegen nyelvre történő fordítást. A valódi fordítás esetében mindkét irányú fordítás esetén azonos a cél: információk közvetítése. A tanfordítás esetében, a tanuló nyelvtudási szintjétől is függően, a két fordítási irány céljai általában eltérnek. Az idegen nyelvről magyarra történő gyakorló- ill. vizsgafordítás a legtöbb esetben az idegennyelvű szöveg értésének képességét hivatott fejleszteni, ill. mérni, kisebb mértékben pedig a fordítási készséget (az állami nyelvvizsgán legalábbis így van; a hivatásos fordítóképzésben kizárólag a fordítási készséget, hiszen a megértést eleve adottnak kell venni). Ez a fordításfajta nem korrelál a nyelvtudás egészével, annak mérésére csak igen korlátozottan alkalmas. A magyarról idegen nyelvre történő fordítás viszont egyáltalán nem az olvasási készséget akarja tesztelni vagy gyakoroltatni, hanem inkább a nyelvtudást, az egyes nyelvi elemek ismeretét és alkalmazásának készségét. Ez a fajta fordítás alkalmas a nyelvtudás egészének jellemzésére is, bár más módszereknél gyengébb. (1)

Tanfordításon belül megkülönböztethetünk kezdő és haladó szintű fordítást, illetve ezek különböző fokozatait. A nyelvtudási szint elsősorban a fordításra kiválasztott szöveget határozza meg: a szöveg ennek megfelelően lehet eredeti, adaptált (rövidített vagy átírt), továbbá (egyszerű hétköznapi beszéd, néhány mondatos hirdetés, falfirka, nyelvi-egyszerű vicc, stb.) vagy mesterségesen létrehozott szöveg, illetve mondatok (gyógy-mondatok).

A fordítás egysége szerint különbséget kell tennünk a szöveg, mondat és mondatnál kisebb egységek fordítása között. A fordítás szót sokan úgy értelmezik, hogy az egy-egy szó vagy mondat, esetleg az olvasmány szövegének a lefordítását jelenti. Tágabb értelemben véve ez is fordítás, szűkebb értelemben véve azonban nem: szavak és mondatok fordítását inkább az anyanyelven történő szemantizációnak kell tekintenünk. És itt van a félreértések egyik igen fontos forrása: a fordítással szembeni kritikák egyrésze nem a szűkebb értelemben vett fordításra, hanem a szavak anyanyelvi szemantizálására vagy elszigetelt mondatok fordítására vonatkoznak. Az, hogy egy tanár használja az anyanyelvet az órán, nem jelenti azt, hogy a szűkebb értelemben vett fordítást (szövegfordítást) gyakoroltatja.

A fordítás a szöveg terjedelmének megőrzése, illetve megváltoztatása szempontjából lehet teljes fordítás és szelektív fordítás, illetve összefoglalás. Megkülönböztetünk továbbá a fordítás közege szempontjából írásbeli és szóbeli fordítást, ezek különböző változatait és átmeneteit (írott szöveg fordítása szóban, beszélt szöveg összefoglaló fordítása írásban, stb.) Mindezek nyelvtanulás szempontjából igen nagy jelentőséggel bírnak.

A különböző fajta fordítások kombinációjával még több fordítási változatot kapunk; *Levenston* (1986) 26 féle fordítást említ. A továbbiakban tehát nem tehetjük fel a kérdést úgy, hogy hasznos-e a fordítás: meg kell határoznunk azt is, milyen fordításra gondolunk, és egyáltalán fordításra gondolunk-e?

Ebben a tanulmányban a tanfordítás, és ezen belül elsősorban az idegen nyelvről magyarra történő eredeti, vagy minimális mértékben adaptált szöveg írásbeli fordításával

foglalkozunk. Ennek az az oka, hogy a nyelvvizsga követelményei miatt általában erre a fordításfajta gondolkodunk, ha fordításról beszélünk; a magyarról idegen nyelvre történő szövegszintű fordítás viszonylag keveseket érint. A szavak, illetve mondatok kontextus nélküli fordítását pedig nem tekintem fordításnak.

Sokat fordítunk-e a nyelvórán, vagy keveset? Az az érzésem, hogy sokat, csak nem abból a fajtából, amelyre a nyelvvizsgán szükség van. Az iskolai fordítás többnyire nem fordítás, hanem az *anyanyelv használata*. A nyelvvizsgán igényelt (idegen nyelvről anyanyelvre) történő fordítást az iskolában nem mindig tanítják, és sok tanár bevallja, hogy maga sem tud fordítani, vagy legalábbis nem tudja, hogyan lehet a fordítást tanítani.

Miért kell fordítani?

Jelenleg úgy tűnik, hogy egyes tanárok csak azért fordítatnak az órán, mert a fordítás szerepel az állami nyelvvizsgán. Gyakori panasz, hogy a fordítás miatt nem jut elég idő más, hasznosabb feladatokra (3). Nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk – mondja a latin közmondás; de jól reprezentálja-e az életet a vizsgaközpont a maga fordításos feladataival? És ha nem játszana a nyelvvizsga olyan központi szerepet, indokolná-e valami a fordítást?

Érdekes módon azok, akik ragaszkodnak a fordításos vizsgafeladatokhoz, legfőbb érvként éppen arra hivatkoznak, hogy a fordításra szükség van az életben. Ezt az érvet megtalálhatjuk Dél-Amerikától Európáig és Izraelig. (4)

A fordításra tényleg szükség van az életben, de a fenti érvelést mégsem tartom elfogadhatónak. Azok közül, akik az iskolában idegen nyelvet tanulnak, nem mindenkinek kell majd fordítania; akinek fordítania kell majd, az sem az iskolai fordítási gyakorlatokból tanul majd meg fordítani. A fordítással kapcsolatos viták egy jelentékeny része abból származik, hogy nem határozzuk meg pontosan, milyen fordításról beszélünk. *Duff*, mint fent láttuk, szintén hivatkozik az élet fordítási szükségleteire, noha elsősorban a nyelvtanulást elősegítő fordítási gyakorlatokat ír le, és ha szigorúak vagyunk, azt mondhatjuk, hogy ezeknek semmi köze nincs a hivatásos fordítók képzéséhez. (5)

Nem arról van szó tehát, hogy szükség van-e a fordításra az életben. A válasz magától értetődően igen. Az igazi kérdés az, hogy mit kell előbb megtanulnunk, és mit kell mindenkinek megtanulnia. Mivel a fordítási készség elengedhetetlen feltétele a nyelvtudás, logikusnak tűnik, hogy a kezdő és középhasadó szinten a fordításnak egyáltalán nem lehet szerepe, legalábbis olyan szerepe nem, amelyet az élet követelményei indokolnának. Az is világos, hogy a legtöbb nyelvtanulónak először és elsősorban szóbeli kommunikációs készségre van szüksége, míg a fordítási készség fejlesztése időben később, fontosságban hátrébb jön. Azt is számításba kell vennünk, hogy ha semmi mást nem teszünk, csak a nyelvet tanuljuk, bizonyos mértékig azzal is tanulunk fordítani, és később, ha szükséges, külön is gyakorolhatjuk a fordítást.

Ennél tehát jobb érvet kell találnunk, ha indokolni akarjuk, miért van szükség fordításra a vizsgán és a tanításban. Nem érv, és nem is szokták nyíltan hangoztatni, de kétségtelen, hogy a fordítás továbbélésében fontos szerepet játszik a hagyomány, a tanári konzervativizmus. Ez – természetesen – legfeljebb *magyarázhatja* a fordítás használatát, és csak olyan mértékben *indokolhatja*, amennyiben a tanár egyénisége is része a tanítási folyamatnak. Bizonyos mértékig védhető az az álláspont, hogy ehhez értek, ezt elég jól csinálom; ha azt csinálom, amiben van gyakorlatom és amit jónak tartok, az hasznosabb, mintha valami olyasmit akarnék csinálni, amihez nem értek, amihez nincsen érzésem, amiben nem hiszek. Mindezt elismerve is azt kell mondanunk, hogy ilyen megfontolások önmagukban aligha indokolhatják a fordítás jelentős mértékű használatát.

A fordítási gyakorlatokat a nyelvtanításban egyedül az indokolhatja, ha a fordítás a *nyelvtanulás szempontjából* nélkülözhetetlen, vagy legalábbis hatékony módon egészíti ki más, a nyelv elsajátítását és gyakorlását szolgáló feladatokat. Meglepő módon, még ma is sok tanárnak szent meggyőződése, hogy a fordítás alapvető és nélkülözhetetlen módszer. Igaz, senki sem szívesen vallja magát a hagyományos nyelvtani-fordító módszer hívének, de a fordításnak némi tekintélyt kölcsönzött a hatvanas és hetvenes években a kontrasztív nyelvészet, amelyet nagyon sokan azonosítottak a fordítással (6). A

kontrasztív nyelvészet igen hosszú időn keresztül hatott Európa egyes országaiban, és mintegy tudományos hivatkozási alapul szolgált ahhoz a nézethez, hogy idegen nyelvek tanulásában az az anyanyelvvél történő tudatos összevetés, a kontrasztivitás, és ebből kifolyólag az anyanyelv használata és a fordítás alapvető jelentőséggel bír. A kontrasztivitás létfontosságú voltához kapcsolódó nézetek erősen bevették magukat a közép-nemzedékbeli nyelvtanárok tudatába. Ezt jelzi az Idegennyelvi Továbbképző Központ 1988-as felmérése is, amikor a készülő nyelvvizsgareformmal kapcsolatban az ITK kikérte egy sor oktatási intézmény véleményét. A sok értékes és megszívlelendő javaslat, ill. kritikai észrevétel közül igen kevés utalt arra, hogy a fordítást ki kellene iktatni: inkább csak arról volt szó, hogyan lehetne javítani a feladaton. A fordítás szükségességét és hasznosságát az ITK-n kívül is a legtöbben adottnak vették. A Művelődési és Közoktatási Minisztérium 1992-es felmérése, amely a szaknyelvi oktatásban résztvevő tanárok és diákok széles körére terjedt ki, ugyancsak azt mutatta, hogy a fordítási feladatokat tanárok és diákok egyaránt szükségesnek és hasznosnak tartják, noha nem feltétlenül szeretik. (7) (Nyilvánvalóan tartja magát az a hagyomány, hogy az orvosság lehet keserű is: a lényeg az, hogy használjon.)

Ugyanakkor a hetvenes és a korai nyolcvanas évek módszertani irodalma, különösen Angliában és Amerikában, a fordítást, mint kevésbé hatékony, sőt káros módszert, teljes mértékben elvetette; sok módszertani könyv meg sem említi. Ezért a fordítást hasznos feladattípusnak tartó tanárok sokszor úgy érzik, hogy valami törvénytelen dolgot művelnek, ha fordítatnak (ahelyett, hogy a nyelvet tanítanák). Hiszen eleget olvashatták, hallhatták, hogy a fordítás használata csak akkor jogosult, ha ténylegesen a fordítási készség kialakítása és gyakorlása a célunk (ami a legtöbb nyelvoktatási helyzetre nem áll), egyéb esetben pedig a nyelv tanulása szempontjából haszontalan, illetve káros: a nyelvtanulónak sokkal fontosabb dolgai is vannak, mint a fordításokkal bíbelődni. Ezt Bolitho (1983) így foglalja össze:

A kommunikatív nyelvoktatás és a nyelvelsajátítás évtizedei alatt sokan még meszebb mentek a fordítás bírálatában. Eszerint a fordítással nem lehet elég hatékonyan nyelvet tanulni, a sok fordítgatás időpazarló, unalmas, más módszerekkel könnyebben, gyorsabban és hasznosabban lehet célhoz érni. Az állandó fordítgatás analitikus, széttagolt nyelvtanítási stílust eredményez, a pontosság középpontba állítása gátlásokat alakít ki, a fordítás konzerválja az anyanyelvtől való függőséget, megakadályozza, hogy a tanuló az idegen nyelven gondolkodjon, stb. „Garázdálkodó őslény az osztályteremben” – mondja *Klein-Brailey* (8).

Ez az eléggé egyoldalú (és nem kellően megalapozott) fordításellenesség az utóbbi évtized során megszűnt. Természetesen nem véletlen, elszigetelt jelenségről van szó: a nyolcvanas évek második felétől kezdve egyre több figyelem fordul a tudatos nyelvtanulás és a haladó nyelvtanuló problémái felé. Ezzel kapcsolatosan újra felvetődnek olyan kérdések, mint az anyanyelv szerepe, a fordítás, a szókincstanulás, és általában a nyelvi kompetencia kérdései. Ma már komolyan lehet venni azt a korábban is gyakran hangoztatott nézetet, hogy nincsen egyedül üdvözítő módszer: minden módszernek vannak előnyei és hátrányai, míg túlhajtva minden módszer káros lehet.

Az egyes tanítási módszerek és eljárások nem önmagukban jók vagy rosszak, hanem egy adott célhoz képest megfelelők vagy kevésbé megfelelők. Használatuk célszerűségét a tanárnak a cél, a tanítási helyzet és saját egyéniségének ismeretében kell eldöntenie. Ezt a kreatív, reflektív tanártípust az jellemzi, hogy „a diákoktól, a tanulás körülményeitől, az épp célbavett készségtől, esetleg magától a tanári egyéniségtől teszi függővé, hogy ott és akkor melyik módszer döntő láncszemét mutatja fel sajátjaként” (9). Mindjárt hozzátehetjük ehhez, hogy az ilyen tanárnak ismernie is kell azokat a módszereket, amelyek egyes elemeit használni akarja, így a fordítással kapcsolatban is megfelelően képzettnek kell lennie. Ez jelenleg nem mindig van így.

Nem sokat érünk az olyan listákkal, amelyek egy-egy módszernek vagy módszertani eljárásnak csak a pozitívumait vagy csak a negatívumait sorolják fel. Csak azoknak listáknak van igazi értéke, amelyek az előnyöket és a hátrányokat együtt sorolják fel, pontosan körülírva, milyen feltételek mellett kedvező vagy kedvezőtlen az adott módszer használata. A nyelvvizsgáztatás módszereivel kapcsolatban például C. Weir ad ilyen tí-

pusú leírásokat; az olvasott szöveg értését ellenőrző módszerek leírását külön figyelmébe ajánlom azoknak, akik könnyedén kimondják, hogy a fordításnál sokkal jobb, megbízhatóbb és gazdaságosabb módszerek is vannak.

Nem elvetni vagy elfogadni kell tehát a fordítást, hanem megvizsgálni, van-e helye a modern nyelvoktatásban, ha igen, hol, hogyan és milyen formában lehet legelőnyösebben alkalmazni, és más módszerekkel milyen feltételek mellett versenyképes.

Fordítás a nyelvtanulási gyakorlatban

A kommunikatív nyelvoktatás holisztikus, a kommunikációra összpontosító felfogása általában megfelel annak a célnak, hogy a nyelvtanulás során először és elsősorban kommunikációra képes nyelvtudást akarunk kialakítani, illetve szerezni. (11) Problematikussá akkor válik a kommunikáció-orientált nyelvtanulás, ha a tanuló nem látja világosan azt, hogy kommunikáció különféle szinteken lehetséges, és ha egy magasabb szintű kommunikációs készség helyett (amely például a nyelvi forma adekvátságát is magába foglalja) megelégszik egy alacsonyabb szintű kommunikációs készséggel. Ilyenkor fordul elő, hogy a szóbeli vizsga után a vizsgázó azt hiszi, ragyogóan ment minden, folyékonyan beszélt, míg a vizsgáztató szerint semmit sem mondott, rendkívül alacsony szinten kommunikált. Ez az optikai csalódás gátjává válhat a továbblépésnek.

Vegyük például az íráskészséget. Az íráskészséget fejlesztő feladatok között gyakran szerepel hivatalos levél vagy újságcikk írása, amihez természetesen ismerni kell a formális és informális stílus különbségeit. Ezt a legtöbb tankönyv tanítja is. Ugyanakkor teljesen illuzórikus stilisztikailag adekvát levelet várni olyanoktól, akik számára a nyelvi megfogalmazás mindig is másodrendű volt a tartalom kifejezéséhez képest. Az is kérdéses, hogy mennyit ér egy regiszter és stílus szempontjából adekvát panaszos levél, amely tele van nyelvtani és (a stílust nem érintő) lexikai hibákkal. Érdeemes lenne megvizsgálni, hogyan reagálnának anyanyelvi beszélők olyan levélre, amely a stílus szempontjából kifogástalan, szemben egy nyelvtanilag tökéletes, de stílus szempontjából erősen deviáns levélre.

A viszonylag korán elért kommunikatív készség hátulütője a további motiváció hiánya és az ezt követő fosszilizáció. T. Lehmann ezzel kapcsolatban úgy találta, hogy norvég műszaki főiskolások angol írott nyelvi kompetenciája nem kielégítő, ugyanakkor a motivációjuk is hiányzik a továbblépéshez. Ezt annak tulajdonítja, hogy a középiskolában egyoldalúan a szóbeli készségeken van a hangsúly. A szóbeli kommunikáció fejlesztésének módszerei és a viszonylagos siker gyakran „elkényeztetik”, illetve félrevezetik a tanulót. Haladó szinten a beszéd-készség további fejlesztésében is gyakran jelentkezik az a probléma, hogy a tanuló úgy érzi, a kezdő és középhaladó szinten megszokott gyakorlatokból már nem profitál – „ugyanazzal a tudással jövök ki az óráról, mint amivel be mentem”, másrészt viszont a korábbi gyakorlatok el is kényeztették: kevésbé érdekes, tudatos koncentrációt és tanulást igénylő munkaformáktól idegenkedik. Sok tanuló nincs tudatában annak, mi az, amit nem tud, mi az, amiben fejlődhetne, és mi az, amit egyéni tanulással is fejleszthetne.

Az utóbbi években a kognitív nyelvészet fejlődésével és a haladó szintű nyelvtanuló problémáinak előtérbe kerülésével párhuzamosan a módszertanban is újra nagyobb szerepet kapott a tudatos nyelvtanulás. A szókincsfejlesztéssel kapcsolatban *Channell* kijelenti, hogy a szótanulás lehet önálló tevékenység, nem szükséges mindig „integrálni” valamilyen kommunikatív tevékenységbe. (13) *Nattinger* és *DeCarrico* (14) ugyancsak a szókincs, illetve a szókapcsolatok („lexical phrases”) tanítására (jobb híján?) a drilleket (pattern practice drill) ajánlja; a *Krashen*-korszak után bizony meglehetősen meglehetősen, hogy ez egyáltalán szóbakerül. Még meglehetősen meglehetősen módon *Levenston* fordítási drilleket ajánl, amelyek idehaza az átkos Rigó utcai örökség legjellegzetesebb részének számítanak.

Nem arról van szó, hogy vissza kellene térni korábbi időszakok módszereihez, hanem arról, hogy korábbi időszakok *kizárólagos* módszerei is használhatók *bizonyos* célokra, *bizonyos* feltételek között, és —*bizonyos* mértékben. A fordítás különböző változatai általában arra jók, amire a kommunikatív nyelvoktatásban használt üzenet-orientált (message-oriented) gyakorlatok kevésbé: a tudatos nyelvtanulásra, a pontosság gyakorlásá-

ra, az elemzésre. Ahol és amennyiben ezekre szükség van, ott és annyiban lehet fordítást alkalmazni. Külön tekintsük át, mire lehet használni a magyarról idegen nyelvre, illetve az idegen nyelvről magyarra történő fordítást.

Fordítás magyarról idegen nyelvre

A magyarról idegen nyelvre történő fordítást a nyelvtani-fordító módszer, és ennek megfelelően a hagyományos iskolai nyelvoktatás, már az első órától kezdve rendszeresen használja a nyelvtan és egyes lexikai elemek gyakoroltatására. Ezt a fajta „fordítást” tulajdonképpen nem tekinthetjük fordításnak, sőt még tanfordításnak sem, mivel a fordítás egyik legjellegzetesebb kritériuma, a szöveg hiányzik belőle. Ha van szöveg, az is gyakran adaptáció vagy kitaláció.

Nem állítom, hogy az ilyenfajta „fordítási” gyakorlat haszontalan; az, hogy jobb-e más gyakorlatoknál, nélkülözhetetlen-e adott körülmények között, nem érzem magamat hivatva eldönteni, illetve nem tudok olyan kísérleti adatokról, amelyek a kérdést eldönthetnék. Egyes gyakorló tanárok szerint heti két-három órás oktatás körülményei között célravezetőbb, mint más módszerek; mások szerint azért van szükség rá, hogy előkészítse a későbbi magasabb szintű fordítást. A magam részéről egyik érvet sem tartom túlságosan meggyőzőnek. Mindenesetre az ilyen gyakorlatokat aligha sorolhatjuk a „fordítás” címszó alá, és nem indokolhatjuk az „élet” követelményeivel. Az ilyenfajta gyakorlatozást inkább fordítgatásnak nevezhetjük, amely a nyelvtani-fordító módszer központi eleme, és hatékonyságához erős kétségek férnek akkor is, ha adott körülmények között minden módszerben találunk felhasználható elemet.

A fordítás paradoxona – az iskolában gyakran sok a fordítás, és mégis a fordítás a legnehezebb vizsgafeladat – feloldása ebben található: az iskolában sok a nyelvtani-fordító módszert idéző fordítgatás, de kevés a szövegfordítás. A fordítgatási feladattal a nyelvvizsgán sincsen baj: a mondatok magyarról idegen nyelvre történő fordítását általában jól megoldják a középiskolai tanulók. A gondot középfokon az idegen nyelvről magyarra fordítás és felsőfokon a magyarról idegen nyelvre fordítás (illetve „tömörítéssel”) jelenti.

Haladó szinten a magyarról idegen nyelvre történő fordítás nagyon hasznos gyakorlat lehet. A szóbeli és írásbeli, teljes és szelektív fordítás különböző változatait előnyösen használhatjuk különféle célokra. A legkézenfekvőbb a szókincs fejlesztése lehet (16) de a szövegösszefüggések elemzése, az íráskészség fejlesztése, és természetesen a nyelvtani szerkezetek gyakorlása, ismétlése és tudatosítása.

A magyarról idegen nyelvre történő fordítási gyakorlatok egyik előnye az, hogy legtöbbször önmagukban is érdeklődést keltenek. Az érdeklődés egyrészt a szövegnek szól (ha érdekes a szöveg; ezt nem nehéz biztosítani), másrészt a rejtvénymegoldás és a felfedezés örömeinek, harmadrészt annak, hogy a tanulók úgy érzik, itt valami kézzelfogható tanulnak meg. Az érdeklődés azonban csak akkor tartható fenn, ha a fordítási gyakorlatok nem egysíkúak, hanem változatosak. Az utóbbi időben megfigyelhető, hogy a fordítási gyakorlatok is igazodnak más kommunikatív gyakorlatokhoz.

Fordítás idegen nyelvről magyarra

Az idegen nyelvről magyarra történő fordítás haszna a nyelvtanulás szempontjából általában kisebb, mint a másik irányú fordításé. Az olvasott szöveg értésének *ellenőrzésére* alkalmas feladat, de ugyanerre a célra vannak más, kevésbé időigényes módszerek is, és az olvasási készség *gyakorlására* pedig még kevésbé hatékony. Vannak azonban olyan járulékos előnyei, amelyek miatt esetleg úgy döntünk, hogy ilyen vagy olyan mértékben indokolt a használata. A járulékos előnyök közé tartozik a nyelvi tudatosítás, a szövegelemzés készségének fejlesztése, a két nyelv szemantikai elemzése és összevetése, az általános ismeretek szerzése (a nyelvi és kulturális háttér megismerése), a stílus és regiszter kérdéseinek tanulmányozása (abból a nyelvből indulva, amelyet a tanuló tökéletesen ismer), a szótárhasználat gyakorlása, a tényleges fordítói készség fejlesztése és az anyanyelvi fogalmazás gyakorlása. Mindezek sokszor hiányoznak az iskolai oktatásból. Természetesen nem feltétlenül az idegen nyelvi óráknak kellene bizto-

sítaniuk azt, hogy a gimnazisták csiszolják anyanyelvi készségüket, a fordítás azonban erre nagyon is jó alkalom.

Alaposan mérlegelnünk kell, hogy a fenti célok szerepelnek-e célkitűzéseink között, az adott nyelvtudási szinten reálisak-e, és gazdaságos-e a rendelkezésünkre álló idő egy részét ezekre a célokra fordítani. Végül is nem kerülhető meg az a kérdés, hogy mire szolgál a nyelvóra: csak a szűkebb értelemben vett nyelvtanulásra, vagy általános nevelési és intelligenciafejlesztő céljai is vannak.

A fordítástól azért idegenkedik a legtöbb tanár és tanuló, mert túlságosan a vizsgázatáshoz kötődik, a hosszú, nehéz, írott szöveggel való munka nem „kommunikatív tevékenység”, időigényes, nincs pontosan meghatározott „fókusz” (nyelvtanulási célja), és végül pedig az anyanyelv használatával jár együtt. Ezek mind jogos kifogások, de minden nyelvtanulónak van anyanyelve, és a fordítás természetes tevékenység (sokkal természetesebb, mint a tankönyvekben található legtöbb kommunikatív tevékenység), ezért arra kell törekednünk, hogy az anyanyelv által nyújtott előnyöket kihasználjuk. Rövid, könnyű szövegeket kell használni, az ismert szavakra kell koncentrálni, egyes kijelölt részeket kell fordítani, az írásbeli helyett a szóbeli fordítást kell előnyben részesíteni; csoportmunkában kell egy hosszabb szöveg egyes szakaszait fordítani. A kommunikatív jelleg a fordítási variánsok megbeszélése biztosíthatja; azt is meg lehet határozni, minek a gyakorlására szolgál a szöveg.

Translation c. könyvében (1989) és más írásaiban *Duff* kitér arra is, milyen típusú gyakorlatokat lehet alkalmazni különféle nyelvi struktúrák, lexikai elemek és funkciók gyakorlására. (17) Bár a fordítás melletti érvei tetszetősek, ezek a gyakorlatok kevéssé térnek el más, nem fordításos gyakorlatoktól. Végső soron úgy érzem, hogy az általa ajánlott gyakorlatok (18) lehetségesek, de könnyen helyettesíthetők más feladatokkal is; az idegen nyelvről magyarra történő fordítást leginkább az indokolhatja, ha fordítási készséget akarunk tanítani, illetve a fent leírt járulékos előnyöket akarjuk kihasználni. Ha ez a helyzet, akkor természetesen ki lehet használni a fordítást a nyelvismeret elmélyítésére is, integrálni lehet a többi tevékenységgel.

Fordítás a nyelvvizsgán

A fordítást, mint a nyelvtudást mérő eszközt érthető okokból nem használják a nemzetközi nyelvvizsgák. Sok országban azonban, így például Németországban, Izraelben és Japánban, a fordítás különböző fajtái még mindig megtalálhatók a különböző vizsgákon. Nálunk a fordítás hagyományos feladat az érettségien és a felvételin, bár az ELTE által készített közös érettségi-felvételi tesztből az utóbbi két évben kimaradt. Az állami nyelvvizsgának továbbra is alapelve a fordítás, illetve a kétnyelvűség.

A fordítással, mint vizsgafeladattal szemben a következő fő kifogásokat szokták felhozni (ezek néhol egymásnak is ellent mondanak):

- a fordítás nem a nyelvtudást méri, illetve nem jól méri;
- a fordítási készség a nyelvtudástól függ: senki sem tud jobban fordítani, mint amennyire a nyelvet tudja, tehát ha a nyelvet tanítjuk, azzal a fordítási készséget is automatikusan fejlesztjük (ezért az iskolában fölösleges a fordítási készséggel külön foglalkoznunk);
- a vizsgafordítás (tanfordítás) elvileg lehetetlen: nincsen valóságos cél, valóságos címzett, ez a fordítást eleve lehetetlenné, értékelését kivihetetlenné teszi;
- a fordítást nem lehet tanítani: a fordítási készség egyéni adottság, nem lehet fejleszteni;
- a fordítást nem tanítják az iskolában;
- a fordításhoz olyan háttérismeretek szükségesek, amelyeket nem várhatunk el az általános- és középiskolás korosztálytól;
- a fordítást nem lehet objektíven értékelni;
- a vizsgafordítás károsan befolyásolja a nyelvtanulást: ha a vizsgán fordítani kell, akkor az iskolában is túl sokat fognak fordítani, és ez elveszi az időt más, hasznosabb gyakorlatok elől.

Van azonban olyan fajta fordítás is, amely a nyelvtudást méri, ugyanakkor nem minden

fordításnak célja a nyelvtudás mérése; a fordítási készséggel külön is kell foglalkoznunk, bár a nyelv tanulásával valóban részben a fordítási képességünket is fejleszthetjük (a fordítási képesség nem egészen azonos a fordítási készséggel); a vizsgafordítás, ugyanúgy fordítás, mint ahogy autóvezetés az autóvezetői vizsgán történő vezetés: mindkettő lehetséges és értékelhető; a fordítási készség bizonyos mértékben fejleszthető; a fordítást lehet tanítani az iskolában; nemcsak a fordításhoz kellene háttérismeretek; az szubjektív értékelés hátránya nemcsak a fordításnál jelentkezik, és a szubjektivitást korlátozni lehet; mint minden módszer, a fordítás is akkor hat károsan a nyelvtanulásra, ha nem a helyén alkalmazzák, vagy túlzásba viszik. Alább külön foglalkozunk a magyarról idegen nyelvre és az idegen nyelvről magyarra történő vizsgafordítás kérdéseivel.

A fordítás és más vizsgáztatási módszerek összehasonlítására vonatkozóan igen kevés a kemény tény, a kísérleti adat: a legtöbb kifogás egyszerű véleményen alapul. Ha a vélemény önmagában elegendő lenne valami bizonyítására, akkor miért ne Levenston véleményét fogadjuk el, aki szerint a fordítás jogosan őrzi népszerűségét a vizsgáztatási módszerek között, és ez sokoldalúságának köszönhető. A fordítás történhet:

- * két különböző irányban (anyanyelvről idegen nyelvre, illetve fordítva);
- * szóban vagy írásban;
- * a nyelvtudás összes szintjein;
- * kiegészítendő kérdésekkel és feleletválasztós tesztkérdésekkel kombinálva is, tehát produktív és receptív készségek tesztelésére egyaránt alkalmas;
- * az általános nyelvtudás mérésének céljából, vagy egyes lexikai egységek, illetve nyelvtani szerkezetek diszkrét-pontszerű tesztelésére;
- * kontextusban vagy kontextuson kívül.

Levenston osztatlan lelkesedését nem osztom, többek között azért sem, mert az általa felsorolt fordításfajták legtöbbjét nem tekintem fordításnak. Mindazonáltal figyelemre méltó, hogy egy olyan országban, ahol bevándorlók százezrei tanulják az ország nyelvét természetes nyelvelsajátítási körülmények között, a fordításnak és a kontrasztív nyelvészettnek – a jelek szerint – igen komoly súlya van.

Magyarról idegen nyelvre fordítás a nyelvvizsgán

A fordítással szembeni leggyakoribb kifogások szinte kivétel nélkül az idegen nyelvről magyarra történő fordításra vonatkoznak, pedig a nyelvvizsgán legalább négyféle fordítás van, és ezek közül három magyarról idegen nyelvre történő fordítás.

Az ilyen fajta fordítás, mint említettük, nagyon hasznos gyakorlat lehet a nyelv tanulásában, különösen haladó szinten. Vizsgafeladatnak azonban nem túl előnyös. A nyelvtudás alsóbb szintjein eredeti, összefüggő szöveg (dialógus) fordítására nincs lehetőség, a mesterségesen létrehozott, kontextus nélküli nyelvtani gyógymondatok („Ha még egy almát megeszem, akkor már tíz almát ettem meg”) fordítgatása pedig nem túl felemelő érzés. A nyelvtan alapelemeinek produktív ismeretét ezen a szinten más módszerekkel hatékonyabban lehet számonkérni.

Az állami nyelvvizsgán középfokon egy kb. 500n terjedelmű, 5-10 összefüggő mondatból álló szöveget kell magyarról idegen nyelvre fordítani. Ezt a fordítási feladatot is a vizsga kétnyelvűségének elvével szokták indokolni („a tanulóknak képesnek kell lenniük az anyanyelv és az idegen nyelv elemeit összefüggésbe hozni”), valamint azzal, hogy a teszt csak felismerési szinten és csak különálló elemek alapján (diszkrét-pontos teszt) méri a nyelvtan ismeretét, míg a mondat, illetve kvázi-szövegszintű fordítás integratív jellegű, autentikusabb, nagyobb a külső validitása (face-validity); más produktív tesztekkel szemben gazdaságosabb, egy rövid szövegen sok ismeretet mér le; a fogalmazással szemben az értékelés objektívebb. Ami azt illeti, az értékelés területén az utóbbi években valóban nagy előrelépés történt: az írásban lefektetett javítási elveken túlmenően a javító tanárok a dolgozatok javítása előtt részletesen egyeztetik, milyen hibáért hány pontot vonnak le. Itt már alig marad tere a szubjektívítésnek – efelől nyugodtan alhatnánk. Csakhogy ennek

a gyakorlatnak semmi köze a fordításhoz: az, hogy az életben szükség van a fordításra, ezt a feladatot abszolút nem indokolja. A maximális pontszámmal elfogadott mondatok – bár nyelvtanilag helyesek – gyakran suták, nem idiomatikusak, nem a legjobb megoldást adják. A legjobb megoldás megtalálása ugyanis a látszólag legegyszerűbb szövegnél is igazi fordítói kompetenciát igényelne. A fordítói kompetencia tesztelése azonban szóba sem jöhet ennél a feladatnál. (20)

A felsőfokú állami nyelvvizsgán szintén van fordítási feladat, és ez már valóban fordításnak nevezhető. A nyelvvizsgareform óta a vizsgázóknak magyar szöveget kell összefoglalniuk (tömöríteniük) idegen nyelven. Ez a feladat autentikus: ilyesmire valóban szükség lehet az életben. Módszertani szempontból is kedvezőbb, mint a teljes fordítás, nem sugallja annyira a szó szerinti megfeleltetést. A feladat kiválasztása is könnyebb: nem kell annyit keresgélni, hogy fordítható szöveget találjunk, nem kell a nehezebb szakakat kicserélnünk, kivennünk. A fogalmazással szemben jobban ellenőrizhető, hogy a vizsgázó milyen nyelvi követelményeknek tesz eleget.

Ez a feladat tehát elvileg nagyon ígéretes. Az előnyöket természetesen össze kell vetnünk a hátrányokkal, amelyek elsősorban az értékeléssel kapcsolatosak. Jelenleg az értékelés legfőbb problémája az, hogy – noha a követelmények világosak, és a javítási útmutató ugyanolyan részletes, mint bármely más vizsga javítási útmutatója, a gyakorlattal szembesülve a javító tanár elbizonytalanodik. Ennek egyik oka az, hogy a tömörítések színvonala nyelvi szempontból többnyire igen gyenge, és ez állandó engedményre készíti a javítót. Mivel a kommunikatív nyelvtanítás hatására az értékelésbe a kommunikatív szempont is bekerült („*Érthetően közvetíti-e a fordító a legfontosabb információkat?*”), a vizsgázó akkor is kap néhány pontot, ha nyelvileg teljesen elfogadhatatlan a teljesítménye. Kérdés, hogy mennyire lehetséges még világosabban meghatározni a készségek és ismeretek felsőfokon elvárt szintjét és az értékelési rendszert még jobban kidolgozni, és hogy nem lehetne-e ugyanazokat az ismereteket és készségeket más módszerekkel gazdaságosabban és objektívebben ellenőrizni. A kérdés eldöntéséhez nyilván további vizsgálatok szükségesek. Sajnos ilyen folyamatban levő vizsgálatokról nem tudok. A harmadik típusú fordítási feladat a felsőfokú *szóbeli* vizsgán van: egy kétszer lejátszott magyar magnószöveg összefoglalása idegen nyelven. Mivel a szöveg általában rövid, az *összefoglalás* szó tulajdonképpen nem azt jelenti, hogy csak a főbb információkat kell visszaadni: a fordított szöveg hossza az eredetihez képest nem sokkal kisebb. Ez a feladat csak annyiban összefoglalás, hogy nem szó szerinti fordításról van szó. Amit egyébként a szóbeli forma is akadályoz.

A feladat értékelése, mint a beszédkészséget tesztelő többi feladat értékelése, szubjektív. Ha a szubjektív értékelést nem tekintjük szükségszerűen rossznak, elfogadhatatlannak, akkor ennek a feladatnak a teljesítménye egyértelműen jó. Hasonló szóbeli vizsgáztatási módszerről számolnak be Sunderland és társai: szerintük a kínai (héber, vagy más nyelvű) szövegek szóbeli összefoglaltatása autentikus feladat és nagyon jól megfelel a beszédkészség vizsgálatára. (21)

Idegen nyelvről magyarra történő fordítás a nyelvvizsgán

Az idegen nyelvről magyarra történő fordítás az állami nyelvvizsga egyik legvitatottabb pontja. Gyakori ellenvetés az, hogy a „nyelvtudással” nem mutat különösebb korrelációt. Ennek a feladatnak azonban nem is célja az, hogy az általános értelemben vett „nyelvtudást” mérje, hanem az, hogy olvasási, szövegértési, valamint alapvető fordítási készségeket teszteljen. A kérdés az, hogy ennek a bevallott célnak megfelel-e ez a feladat. Az idegen nyelvről magyarra történő fordítással szemben a leggyakrabban a következő érveket szokták felhozni:

– a fordítással (mivel időigényes) csak egy rövid szöveg értését ellenőrizhetjük, és csak egyfajta megértést mér: a szöveg részletes megértését. Nem értékelhetjük az ún. kereső olvasást (skimming), sem a fő információk kiszűrését (scanning). A globális megértést, a szöveg lényegének megértését sem ellenőrizhetjük tisztán, mivel a megfogalmazás problémái sokszor elfedik, hogy valóban érti-e a vizsgázó a lényeget, vagy csak az adott megfogalmazás nem áll ellentétben a szöveg értelmével?

- a vizsgán csak egy szövegtípus szokott szerepelni, a leíró jellegű újságcikk; csak az újságnyelven belül kimarad például a rövid hír, az elemző, argumentatív cikk, a hosszabb narratív szövegek, az utasítások, stb.;
- a szöveg nehézségét nem lehet előre meghatározni;
- az olvasás és megértés nem szempont a vizsgán;
- a fordítás sok nem-nyelvi ismeretet igényel: országismeretet, a világra vonatkozó általános ismereteket és gyakran szakismereteket is;
- a fordításhoz szótározási készség kell;
- a fordításhoz fordítási készség kell;
- ha elsősorban a megértést akarjuk ellenőrizni, akkor olyan megfogalmazásokat is elfogadunk, amelyek távol állnak a fordítástól; ha a megfogalmazást is értékeljük, akkor igen messze kerülünk az idegen nyelv tudásának, illetve az olvasási készségnek az értékelésétől;
- a fordítás osztályozása szubjektív; a fordítási hiba nem határozható meg a fordítás céljának és címzettjének ismerete nélkül; a tanfordítást szövegszinten nem is lehet értékelni;
- a fordítás negatívan hat vissza a nyelvtanulásra: akadályozza a kommunikációs készség kialakulását, növeli az interferencia hatását; ebben a tekintetben különösen káros a kétnyelvű szótár hatása.

A fenti ellenvetések többnyire jogosak. Jogos például az az ellenvetés, hogy ha az olvasási készség tesztelése a cél, akkor a jelenlegi nyelvvizsga-fordítás ezt igen egyoldalúan végzi el: csak egyfajta megértést vizsgál és csak egy bizonyos szövegfajtát használ. Ha ezt ki akarnánk küszöbölni, akkor a fordítás egyéb fajtáit (szelektív fordítás, kérdésekre válaszolás) kellene alkalmaznunk; ebben az esetben viszont

nem kellene fordításról beszélnünk, hanem az anyanyelv használatáról. A jelenlegi vizsgafordítás, ha nem is valódi fordítás, azért még fordítás; a kísérleti szövegértési teszt azonban már nem. (22) Ha újra az autóvezetéshez hasonlítjuk a fordítást, akkor azt mondhatjuk, hogy a tanuló vezető városi forgalomban történő vezetése még erősen hasonlít a vezetésre, de a gyakorlópályán teljesített rutin gyakorlatai már alig.

A szöveg nehézségének meghatározásával sokat foglalkoztak az olvasási készség kutatói, de teljesen kielégítő módszert arra, hogy egy szöveg megértésének nehézségét előre meghatározzuk, nemigen lehet találni. Túl sok a változó, ráadásul a fordítási nehézség nem azonos a megértés nehézségével. Magam a szakirodalom és saját tapasztalataim alapján igen sok időt fordítottam szövegek fordítási nehézségének előzetes megállapítására – változó sikerrel. Teljesen megnyugtató eredményt csak előteszteléssel kaphatnánk, ez pedig – magyar viszonyok között – aggályosnak tűnik.

A szöveg nehézségének vizsgálatai során arra a következtetésre jutottam, hogy a középfokú vizsgafordítás ellentmondásos feladat, mert az olvasási készséghez olyan szókincsismeretet igényel, amely jóval meghaladja a középfokú beszédkészséghez szükséges szókincszet. Ennek következtében kénytelen a szótárhasználatot engedélyezni. A szótár viszont sokszor félrevezeti a tapasztalatlan vizsgázót, másrészt nem ösztönzi a szótanulást, harmadrészt lehetetlenné teszi, hogy nyelvtanilag vagy tartalmilag könnyebb szövegek – amelyek jobban megfelelnek a középfokú szintnek – vizsgafeladatként szerepelhessenek.

A háttérismeretekkel kapcsolatos panaszokra illik megjegyezni, hogy nem csak a fordítás igényel háttérismereteket, hanem a megértés is, és ez a probléma az összes szövegértést tesztelő módszernél ugyanúgy felmerül. A különbség az, hogy a háttérismerek hiánya más típusú olvasási tesztnél jobban rejtve maradhat, mint a fordításnál. A Cambridge First Certificate egyik olvasási tesztjében például előfordult a „Department of Transport” kifejezés. A feleletválasztós teszt megoldásában ez nem játszott semmilyen szerepet, míg a szöveg (szótárhasználat nélkül történő) lefordításánál kiderült, hogy szinte senki nem tudta, hogy a kifejezés „Közlekedési Minisztériumot” jelent. Alapjában véve azonban ezen a területen nincs komolyabb probléma, és nagyon sok esetben, amikor a háttérismerek szerepére hivatkoznak, kiderül, hogy a szöveg a pusztán nyelvismeret alapján is értelmezhető és fordítható lett volna. (23)

Nyilvánvalóan azt is meg kell gondolni, hogy mennyire akarjuk bizonyos háttérismere-

tek elsajátítását ösztönözni. Ha az adott nyelvtanulási szituációban a kulturális háttér másodlagos, akkor valóban valami nagyon semleges szöveget kell választanunk, akármilyen módon is teszteljük a megértést. Ilyenkor persze felmerül az a probléma, hogy a szöveg vagy tartalmilag olyan könnyű, hogy az adott nyelvtudási szinten nem méri a megértést, vagy olyan általános – nem kultúrspecifikus – ismereteket igényel, amelyeknek ismeretét nem lehet mindenkitől elvárni. A szótárhasználat lehetősége problémát jelent az olvasási készség tesztelése szempontjából. Az érem másik oldala az, hogy ha nincs a vizsgán fordítási feladat, amelyhez szótárt kell, illetve lehet használni, hogyan és mikor tanulják meg a vizsgázók a kétnyelvű szótár kezelését? Vagy erre a készségre nincs szükség? A vizsgafordítások tanúsága szerint jelenleg sem kielégítő a vizsgázók szótározási készsége. Lehet, hogy a szöveg viszonylagos nehézsége az átlagos középfokú nyelvtudáshoz képest átlagon felüli szótározási készséget igényel?!

Az nem lenne baj, hogy a fordítás az olvasási és megértési készségen kívül fordítási készséget is igényel, ha pontosan meg lehetne határozni, milyen mértékű olvasási és milyen mértékű fordítási készségről van szó. Igazi fordítói kompetenciáról nem lehet szó, ez viszont megkérdőjelezi azt az érvet, hogy az „életnek” fordítunk. Az utóbbi időben a magyar stilisztikai és nyelvhelyességi hibák egyre kivésbé számítanak a fordítás osztályozásában, tehát egyre inkább az *olvasási* készség tesztelésére szolgál a feladat. Ez megint megkérdőjelezi a *fordítás* értelmét.

A fordítás értékelése régi probléma, és aligha mondhatunk újat ezen a területen. A lényeg az, hogy ha vannak olyan indokok, amelyek alapján a fordítást kívánatosnak tartjuk, és ha elfogadjuk azt, hogy az értékelés szubjektív (és esetleg más feladatok biztosítják a vizsga egészének objektivitását), akkor a gyakorlott javító tanárok munkájának összehangolásával megkísérelhetjük az értékelést objektívebbé tenni. Ez az Idegennyelvi Továbbképző Központban jelenleg így is történik: a javítás objektivitása eléri a lehetségesen elérhető színvonalat, s a mostaninál még objektívebb csak más típusú feladat esetén lehetne.

A tanításra való kedvezőtlen visszahatás emlegetése szinte közhellyé vált. A visszahatást azonban annak alapján kell megítélnünk, hogy milyen célok elérését tartjuk kívánatosnak. A fordítás járulékos előnyei egyáltalán nem lebecsülendők, bár lehet, hogy egy haszonelvű nyelvtanításba nem férnek bele. A nyelvtanulás egy adott szintjén mindenképpen helye van a fordítás és a szótározás gyakorlásának. A magam részéről úgy látom, hogy a középfokú szint valószínűleg túl korai. A fordítással kapcsolatos panaszok részben megalapozatlanok. A fordítási feladat mint a szövegértés ellenőrzésének eszköze valóban sokszor tökéletlen, de végül is az utóbbi magába foglalja az előbbi, így a fordítás és a szövegértés között igen sok kapcsolat van. Az olvasott szöveg értéséhez elsősorban szóismeret szükséges. A szókincs nagysága az a tényező, amely legjobban korrelál a szövegértéssel. Ennek megfelelően a szóismeret a fordításban is hasonlóan kiemelkedő szerepet játszik. Tapasztalataim azt mutatják, hogy a fordítások sikertelensége csak részben vezethető vissza a fordítással kapcsolatban felmerülő elvi és gyakorlati problémákra. Sok esetben inkább arról van szó, hogy a vizsgázó olvasási készsége (amelyet a fordításon keresztül tesztelünk) valóban elmarad beszéd-készsége mögött (24). Ezt leginkább azok a szövegek szemléltetik, amelyeket egyes nyelvvizsga-dolgozatokban találunk. A vizsgázók által a szótárból kikeresett szavak listáját végigolvasva már kevésbé hihető, hogy a fordítás azért nem sikerült, mert valami istentelenül bonyolult, rendkívül sok háttérismeretet és profi szintű fordítási készséget igénylő szöveget kellett fordítani. Lássunk három példát.

A.

extinct, poacher, naturalist, *force*, plight, *trade*, ivory, *band*, capture, *precious*, skull, *shrink*, *past*, decade, *supply*, diminish, soar, *shamelessly*, seize, transit, *smuggling*, premier, *official*, store, warehouse, ambassador, tusk, *baggage*, catch, slaughter, convention, endanger, *species*, suppose, block, *require*, shipment, ignore;

B.

jumbo jet, sheer, bulk, *improbable*, leviathan, haul, *though*, familiar, airborne, *shape*, decade, *production*, deliver, giant, reputation, turbulent, *tremendous*, strength, enable, structural, movie, testimonial, *quality*, managing, damage, badly, collision, maiden flight, anniversary, rely, basic, identical

C.

sheer, bulk, leviathan, haul, *stay up*, *shape*, *deliver*, all but, *giant*, *reputation*, *ride*, *tremendous*, *strength*, *enable*, pull out of, *smash*, *light*, *seventies*, *movie*, *acted*, *testimonial*, *sfictional*, *stewardess managing*, *collision*, *anniversary*, *maiden*, *crew*, *rather than*, *rely*, *even*

A dőlt betűvel szedett szavakat a középfokon vizsgázónak véleményem szerint semmiképpen sem illett volna a szótárból kikeresnie, de a nem dőlt betűs szavakról is lehetne vitatkozni, hogy felismerési szinten hozzátartoznak-e a középfokú nyelvtudáshoz. Mindenesetre ezek a szószedetek arra utalnak, hogy a vizsgázók szóismerete olyan alacsony fokú, hogy szótár nélkül egyáltalán nem értenék a szöveget, és más típusú olvasási tesztben sem érhetnének el jó eredményt.

Összegezve az elmondottakat az a véleményem, hogy az idegen nyelvről magyarra történő fordítás önmagában nem rossz és vizsgafeladat, sőt egyes fajtái közvetlenebben és adekvátabban tükrözhetik a megértést, mint más módszerek. A középfokú nyelvvizsgán azonban nem ezek a fordításfajták szerepelnek. A gazdaságos és kvantifikálható értékelés nehézségei ugyancsak megnehezítik a fordítás vizsgafeladatként való használatát. Meggondolandó, hogy csak az az egy fordításfajta jöhet-e szóba, amit jelenleg a nyelvvizsgán alkalmaznak. Középfokon, ahol nem igazán várható el igazi fordítási kompetencia, inkább az olyanfajta fordítási feladatokat lehetne alkalmazni, amelyek tulajdonképpen nem a fordítás, hanem az anyanyelv használatának kategóriájába tartoznak, így például egyes szavak vagy mondatok szelektív fordítását. Sajnos, a nyelvvizsga jelenlegi másik szövegértési feladata nem funkcionál a szótárhasználat engedélyezése és a terjedelem merev korlátozása miatt. Meggyőződésem, hogy szótárhasználat nélkül, változatos szövegtípusokkal, anyanyelven feltett kérdésekkel, alapos kísérleti fejlesztéssel nagyon jó teljesítményt nyújthatna – talán jobbat, mint a legtöbb közismert szövegértési teszt.

Lehet-e a fordítást tanítani és tanulni?

Gyakran elhangzik az az érvelés, hogy a fordítást nem lehet tanulni és tanítani. Ez bizonyos mértékig igaz: a fordítás nem mindig van szinkronban a nyelvtudással, van valamilyen „fordítói érzék.” A tetszetős általánosítások azonban mindig csak részben igazak. Gyakran halljuk például azt is, hogy „irodalmat fordítani nem lehet”; a valóságban azonban tele vannak a könyvesboltok és könyvtárak fordításirodalommal.

Először is ismét különbséget kell tennünk a fordítás különböző fajtái között. A *tanfordítás* azon változatai, amelyeket az „anyanyelv használata” kategóriába soroltunk, nem igényelnek tanítást, mivel nem a fordítási készség fejlesztését, hanem a nyelvtanulást célozzák. Tehát ismét csak az idegen nyelvről magyarra történő fordításról beszélünk.

A fordítás első fázisa a megértés; ha tehát az olvasott szöveg megértési készségét fejleszteni tudjuk, akkor a fordítási készséget is fejleszthetjük. Az olvasási készség fejlesztésének legegyszerűbb módja pedig az, ha tanuljuk a nyelvet. *Alderson* és *Urquhart* szerint, ahogy a szöveg nyelvi vagy tartalmi nehézsége növekszik, olyan mértékben nő a nyelvi tudásszint szerepe a sikeres olvasásban. (25) Erről a fordítással kapcsolatban sem feledkezhetünk meg. A nyelvtudáson belül az olvasásban (és következésképpen a fordításban) a szóismeretnek van kiemelkedő szerepe. Ezért hiányolom az állami nyelvvizsga olvasási tesztjéből a szókincstesztet, amely megbízható, objektív módon egészítené ki a szövegértési vagy fordítási feladatokat.

Az olvasáshoz szükséges egyéb készségek gyakorlása – az ismeretlen szavak jelentésének kitalálása a kontextusból, a szövegkohézió felismerése, a lényeges információk meghatározása, a szövegben ki nem mondott információk kikövetkeztetése, szerző szándékainak értékelése – ugyancsak segíthetik a fordítási készség kialakulását. Az olvasási készség fejlesztésére számos könyv kapható és egy sor hasznos gyakorlattípus áll rendelkezésre.

Természetesen ha ténylegesen a fordítási készséget akarjuk kialakítani vagy fejleszteni, akkor ennél valamivel többre van szükség. A fordítási érzéket nem taníthatjuk, de taníthatjuk a szótározási készséget, bizonyos technikai jellegű szabályokat, és általános

fordítási elveket. Mindezeket túl pedig egyszerűen gyakoroltatnunk kell a fordítást. Ez természetesen időt vesz igénybe, és ha nincs időnk, mert alapvető nyelvismeretek tanításával vagyunk elfoglalva, akkor nem célszerű fordítási eljárások gyakorlására vesztegetni az időt. A fordítási problémák egy jelentős részéről később úgyis kiderül, hogy a nyelvtudás hiányosságai adódtak. A „*Fordítás az angol nyelvvizsgán*” c. könyv tartalmaz ugyan egy „*A fordítás nyelvtani problémái*” c. fejezetet, de valójában kétséges, hogy vannak-e a fordításnak nyelvtani problémái, ha az idegen nyelvet jól tudjuk. Lehet fordítani azért, mert értünk valamit, és lehet fordítani azért is, mert meg akarunk érteni valamit. Az utóbbi azonban nem fordítás, hanem szemantizálás: az anyanyelv segítségével próbáljuk értelmezni a szöveget. Ha itt tartunk, illetve tanítványaink itt tartanak, akkor valószínűleg túl korai az időpont a fordítási készség gyakorlását elkezdni; maga a nyelvtudás szorul fejlesztésre, és erre a fordítás nem a leggazdaságosabb eszköz. Mielőtt tehát elkezdénénk a fordítást tanítani, célszerű, ha a tanulók olvasási készségét és szókincsét különböző tesztekkel (például TOEFL) felmérnünk.

Milyen általános fordítási elveket és technikai jellegű szabályokat érdemes megtanítanunk? Olyan általános elveket például, hogy mi a fordítás célja, kinek fordítunk, milyen fajta jelentések vannak (denotatív és konnotatív), megengedhető-e az információvesztés, hogyan lehet a veszteséget kompenzálni. Ezeket az elveket a haladó nyelvtanulók már maguk is tudják, és inkább csak tudatosítanunk kell bennük őket. Ugyanúgy hasznos lehet néhány alapvető fordítási művelet tudatosítása is.

Általános elvként elmondhatjuk például azt is, hogy a fordítások mindig hosszabbak az eredeti szövegnél. A fordításban a szemantikai viszonyoknak explicitebbnek és konkrétábbnak kell lenniük, mint az eredetiben, és ehhez több szó kell: kötőszavakat kell betoldanunk, a nominális szerkezeteket mellékmondatokra kell bontanunk, az elliptikus szerkezeteket ki kell egészítenünk.

Ugyancsak általános elvként ismertethetjük, hogy a szöveg értelme egyes részletek fordításának akaratlan vagy szándékos „félrefordítása” ellenére változatlan maradhat. Erre külön gyakorlatot is végezhetünk azzal a címmel, hogy „*lássuk, mennyi félrefordítást bír el ez a szöveg!*” Ez a gyakorlat minden magyarázatnál többet mond arról, hogy mi a különbség szöveg- és mondatfordítás között. Így lett *Richard Coeur-de-Lion-ból Hódító Vilmos* az egyik órán egy olyan szöveg fordításában, amely arról szólt, hogy a középkori uralkodók nevét, például Richard Coeur-de-Lionét, általában minden európai nyelvre lefordították. A szöveg szempontjából teljesen közömbös, hogy a példaként megadott név ugyanaz-e, mint az eredeti szövegben szereplő példa.

A fenti példa átvezet ahhoz a kérdéshez, hogy hogyan tehetjük a fordítást érdekessé. A fordítás kód-orientált, tudatos, ill. tudatosító jellegű tevékenység, és ebben szükség-szerűen eltér a szokásos kommunikatív gyakorlatoktól, de nem térhet el az érdekesség és a változatosság követelményét illetően. Ezt a felismerést tükrözik azok a fordítási gyakorlatok, amelyeket az utóbbi évek szakirodalma ajánl. Általában célszerű arra törekedni, hogy az írásbeli fordítás helyett, illetve mellett több legyen a szóbeli fordítás, az összefoglalás, a késleltetett fordítás és a kérdésekre való válasz. Mindezek nemcsak változatosabbá teszik a fordítást, hanem a szószerinti fordítás leküzdésében is segítenek. A pár- és csoportmunka különböző változatait a fordítási munkában is lehet alkalmazni. Általános tendencia a rövidebb, illetve feldarabolt szövegek fordíttatása, a fordításnak más tevékenységekkel való összekapcsolása.

Nagyon hasznos módszernek tartom azt, hogy idegen nyelvű feleletválasztós olvasási teszttel ellenőrzött szöveg egyes részeit lefordíttatjuk. A feleletválasztós teszttel nemcsak ellenőrizzük a szöveg értését, hanem segítjük is, mivel ráirányítjuk a figyelmet bizonyos összefüggésekre, illetve a főbb információkra, így a második feladatban, a fordításban a tanuló ezekre már jobban figyel. A feleletválasztós teszt megoldásának idegen nyelven történő megbeszélése a fordítást összekapcsolja más tevékenységekkel.

Jó módszer a feldarabolt szöveg egyes részeinek különböző tanulókkal való fordíttatása, és a fordított részletek szöveggé történő összedolgozása. A szövegösszefüggéssel, az utalásokkal, a szöveg szervezésével kapcsolatban a tanulók itt nagyon fontos ismereteket szerezhetnek.

Fontos, hogy a fordítási gyakorlatot megfelelően előkészítsük. Az előkészítő gyakorla-

tok közé tartozhat a fordítandó szöveg témájának szóbeli megvitatása, egyszerűbb, azonos témáról szóló szövegek elolvastatása, bizonyos nyelvtani és lexikai elemek gyakorlása, a szövegben előforduló kohéziós eszközök áttekintése (27). Haladó szinten a hivatásos fordítóképzésben gyakran alkalmazott módszerek is számba jöhetnek, mint például megjelent fordítások tanulmányozása, fordított szöveg visszafordítása, saját fordítás egybevetése megjelent fordítással, a fordítási nehézségek elemzése fordítás nélkül, egyes részek fordítása, ugyanazon szöveg különböző fordításainak egybevetése, háttéranyag olvasása a fordítás előtt, ugyanazon nyelven azonos témáról szóló különböző stílusú leírások összehasonlítása, szöveg fordítása jegyzetek alapján, közmondások és metaforák fordítása, korábbi fordításaink újraírása.

Kinek kell fordítást tanulnia?

Középfokú nyelvizsgán, ahol a vizsgázók nyelvi szintje még mérsékelt, és a fordításokat inkább a szövegértés szempontjából értékeljük, mint fordításként, és a szövegek nehézsége nincs szinkronban az egyéb készségek által igényelt tudással, a fordítás nem feltétlenül megtartandó feladat; más szóval, nem mindenkinek kellene fordítást tanulnia. Ez nem zárja ki a vizsgán az anyanyelv használatát, például szelektív fordítás formájában. Felsőfokon azonban sokkal reálisabb az a lehetőség, hogy a vizsgának *fordításként értékelt* fordítási komponense is legyen. A tanárképzésben, függetlenül attól, hogy mennyire fogja a leendő tanár a fordítást mint módszert alkalmazni, igencsak szükség van a fordítás elméleti és gyakorlati kérdéseinek megismerésére. Ez nemcsak azért hasznos, mert ezzel válik a tanár módszertani felkészültsége tökéletessé, hanem azért is, mert az idegennyelvszakos tanárok – legalábbis időnként – kénytelenek fordítani is, és nem ártana, ha az alkalmi fordítások színvonala javulna.

JEGYZET

- (1) Klein-Brailey, C.: Fossil at Large: Translation as a Language Testing Procedure. In: Taking Their Measure: The Validity and Validation of Language Tests (Grotjahn, R./Klein-Brailey, C./Stevenson, D.K. eds.), Bochum: Brockmeyer, 1987, 11-132
- (2) Levenston, E.A.: The place of translation in the foreign language classroom. English teachers' Journal (Israel), 1986, 33-43
- (3) Dörnyei, Z. – N. Tóth, Zs.: Megmértetett... A magyar állami nyelvizsgarendszer áttekintése. Pedagógiai Szemle, XXXVII. évfolyam (1987) 11.sz. 1119-1132
- (6) Klaudy, K.: A fordítás elmélete és gyakorlata. Scholastica, 1994.
- (7) Teemant, A. – Varga, Zs. – Heltai, P.: Hungary's Nationwide Needs Analysis of Vocationally-Oriented Foreign Language Teaching: Student, Teacher and Business Community Perspectives. Ministry of Culture and
- (8) Klein – Brailey, C.: i. m.
- (9) Bárdos, J.: Nyelvtanítás: Múlt és jelen. Budapest, Magvető, 1988
- (10) Weir, C.: Communicative Language Testing. Exeter Linguistic Studies 11 (ed. R.R. Hartmann), Univ. of Exeter, 1988
- (11) Cowie, A.P.: Multiword Lexical Units and Communicative Language Teaching. In: Vocabulary and Applied Linguistics (ed. P.Arnaud and H. Béjoint), Macmillan, London, 1992
- (12) Lehmann, T.: Written English: Lack of Competence and Motivation among Students. Språk og Sprakundervisning, Vol.24, Nr. 3/1992, 29-35
- (13) Channell, J.: Psycholinguistic considerations in the study of L2 vocabulary acquisition. In: Vocabulary and Language Teaching (Ed. R.Carter and M. MacCarthy.) Longman, London and New York, 1988
- (14) Nattinger, J. – DeCarrico, J. Lexical Phrases and Language Teaching. OUP, 1992
- (16) Heltai, P.(b): Teaching Vocabulary by oral translation. ELT Journal Volume 43/4, October 1989, 288-293
- (17) Duff, A.: Translation. OUP: Resource Books for Teachers, 1989
- (18) Duff által ajánlott fordítási gyakorlatok Alternatív megoldások. Töröljünk egyes kifejezéseket egy szövegből, és adjunk a helyén több választási lehetőséget az eredeti mellett. Melyiket fogadnánk el? Hogyan fordítanánk az egyes megoldásokat? Melyik fordítás tetszik legjobban? Utalás (reference). A tanulók először megbeszélik, mire utalnak a szövegben előforduló névmások, majd lefordítják azokat és a fordításokat összehasonlítják.
- (20) Részlet egy középfokú nyelvizsgafeladatból. Budapesten szerintem az egyik legna-

gyobb probléma az, hogy a levegő erősen szennyezett. Túl nagy a forgalom, és a legtöbb ember nem tud lemondani arról, hogy mindenhol autóval menjen. régebben sokat használtam a kocsit, de ma már semmiképp sem indulok el autóval. Valamit tenni kellene, amíg nincs túl későn. Máshol vajon miért tudták ezt a problémát megoldani? One of the biggest problems in Budapest is that the air is very polluted. The traffic is too heavy and most people cannot give up going everywhere by car. I used to use the car a lot, but nowadays I do not leave by car by any means. We should do something before it is too late. Why could they solve this problem elsewhere?

- (21) *Sunderland, J. – Yixing, Z. – Barr, B.*: „To be an explainer’: a reporting test of oral proficiency. *ELT Journal* 42/1: 28-33 Education, Budapest, Hungary, 1993.
- (22) Sok háttérismeretet feltételező, de háttérismeretek nélkül is jól fordítható nyelvviszsgaszöveg részlete The happiest people in Britain are married, living in the Midlands, where they are buying their home, are aged under 35 and plan to vote Conservatives. The unhappiest are single or divorced, live in the North in a council house and plan to vote Labour, according to a research. A legboldogabb emberek Angliában házasok, Közép-Angliában laknak, és ott vásárolnak maguknak otthont, 35 év alattiak és azt tervezik, hogy a konzervatívokra fognak szavazni. A legboldogtalanabbak egyedülálló vagy elváltak, szakon-Angliában laknak tanácsi lakásban és valószínűleg a Munkáspártra fognak szavazni – derül ki egy felmérésből.
- (23) *Heltai, P.(a)*: Elméretett... Hozzászólás Dörnyei Zoltán és N.Tóth Zsuzsa cikkéhez. *Pedagógiai Szemle*, XXXIX. évfolyam (1989) 1.sz. 63-76
- (24) *Heltai, P.*: Fordítás az angol nyelvviszsgán. *Elektrokoop*, Budapest, 1990
- (25) *Alderson, Ch. – Urquhart, A.H.*: *Reading in a Foreign Language*. Longman, 1984.